

Mondialisering, migratie en illegale vreemdelingen

1. Inleiding

Als we zeggen dat de wereld voortdurend kleiner wordt, bedoelen we dat intermenselijke betrekkingen geografisch steeds verder uitdijen. 'Mondialisering' is dan ook te omschrijven als het groter worden van de ruimtelijke maat van de samenleving. Die ontwikkeling is terug te voeren op het feit dat de beperkingen die geografische afstand oplegt aan intermenselijke betrekkingen in belang afnemen (vgl. Burgers 1988). Eén van de manifestaties van maatschappelijke schaalvergroting is een toename van lange-afstandsmigratie. In 1990 schatte de International Organisation for Migration het aantal migranten, legaal en illegaal, wereldwijd op meer dan 80 miljoen. In 1992 was dat aantal gestegen tot meer dan 100 miljoen (Castles & Miller 1994, 4). Behalve door een snelle acceleratie, wordt lange-afstandsmigratie ook gekenmerkt door een grotere spreiding: steeds meer landen en regio's raken er op een of andere wijze bij betrokken. Dat laatste kenmerk uit zich onder meer in een steeds grotere differentiatie van migranten in termen van sociale achtergrond (Castles & Miller 1994).

In de meeste welvarende landen die geconfronteerd worden met groeiende aantallen immigranten is bij delen van de bevolking en sommige politici het idee gegroeid dat de nationale opnamecapaciteit onvoldoende is om alle vreemdelingen plaats te bieden die daarom vragen. Die opnamecapaciteit wordt vooral in verband gebracht met werkgelegenheid en sociale voorzieningen die vanaf het begin van de jaren tachtig in de welvarende landen onder sterke druk zijn komen te staan. Om die reden zijn veel westerse landen in de loop van de jaren tachtig een restrictiever migratie-beleid gaan voeren. Dat beleid heeft niet kunnen voorkomen dat de migratiestromen zijn blijven toenemen (Hollifield 1992). De restricties hebben een nieuwe categorie migranten doen ontstaan: de illegalen. Zij zijn per definitie het produkt van wetgeving die beoogt migratie te beheersen en te controleren (Castles & Miller 1994, 90). De omvang van deze groep migranten is vanzelfsprekend moeilijk vast te stellen. Voor de Verenigde Staten lopen de schattingen uiteen van 3 tot 10 miljoen. Voor West-Europa is het aantal

illegale vreemdelingen in 1991 geschat op 2,6 miljoen (Castles & Miller 1994, 79, 82).

Ook in Nederland zijn illegale vreemdelingen onderwerp van debat. Nu het vreemdelingenbeleid meer in het algemeen hoog op de politieke agenda staat, bestaat de neiging het beleid ten opzichte van illegalen aan te scherpen. De vraag dringt zich op hoe illegale vreemdelingen, dat wil zeggen mensen zonder geldige verblijfstitel, zich maatschappelijk staande houden. Hoe voorzien zij in hun levensonderhoud? In dit artikel proberen wij althans de contouren van het antwoord op deze vraag te schetsen. Wij maken daarbij gebruik van resultaten uit lopend onderzoek naar illegale vreemdelingen in de stad Rotterdam¹. In dat onderzoek proberen wij een samenhangend inzicht te geven in de wijzen waarop illegalen naar Nederland komen, wonen, werken en (over)leven. Voorafgaand aan de presentatie van bevindingen uit ons onderzoek proberen we duidelijk te maken dat het vraagstuk van de illegalen nauw verweven is met het restrictiever worden van de migratieregimes van rijke landen. Vervolgens schetsen wij beknopt het theoretisch raamwerk dat voor een belangrijk deel richtinggevend is geweest voor de opzet van onze studie. Het gaat hierbij om noties die zijn ontwikkeld rond de opkomst van zogenaamde 'global cities'. In de slotparagraaf systematiseren wij onze bevindingen aan de hand van een aantal carrières die wij op grond van ons materiaal menen waar te nemen binnen de populatie van illegalen. Wij sluiten af met een evaluatie van onze voorlopige bevindingen.

2. Internationale migratie, migratieregimes en ongedocumenteerde vreemdelingen

In de jaren negentig is het vraagstuk van illegaliteit in het brandpunt van de belangstelling komen te staan, niet alleen in de Verenigde Staten, maar ook in Europa en Japan (Meissner e.a. 1993, Groenendijk & Böcker 1994; Kiriro & Sassen 1994). Verschillende factoren spelen daarbij een rol. Ten eerste de groeiende omvang van migratiestromen naar deze landen door diverse sociale, economische en politieke oorzaken. Ten tweede het werkgelegenheidsvraagstuk in de OECD-landen (de problematiek van de werkloosheid en meer in het algemeen het absorptievermogen van arbeidsmarkten voor migranten). En ten derde het vraagstuk rond de toegang tot collectieve voorzieningen in een periode van een crisis van de verzorgingsstaat (vgl. Engbersen e.a. 1994). In de Amerikaanse en Europese debatten over immigratie keren deze elementen steeds terug (vgl. Briggs 1992; Cohn-Bendit & Schmid 1992; Entzinger & Van Praag 1994).

In reactie op de toegenomen migratie uit arme naar rijke landen zijn nationale migratieregimes, zoals gezegd, restrictiever geworden. Een traditioneel immigratieland als Amerika is daarvan een goed voorbeeld: scherpe toelatingseisen voor migranten gaan samen met een harde bestrijding van illegaliteit. Schlesinger (1992, 121) heeft de Amerikaanse migratiepolitiek kort samengevat: 'We have shifted the basis of admission three times this century - from national origin in 1924 to family reunification in 1965 to needed skills in 1990.' Een veel minder traditioneel immigratieland als Japan heeft - net als de Verenigde Staten - in 1990 een nieuwe migratiewet ingevoerd waarbij enerzijds meer mogelijkheden worden geschapen voor professionele beroepsgroepen om (tijdelijk) te worden toegelaten, en anderzijds de mogelijkheden worden beperkt voor de instroom van on- en laaggeschoolde arbeiders. Tegelijkertijd zijn scherpere maatregelen afgekondigd voor de bestrijding van illegaliteit (Kiriro en Sassen 1994).

Ook het Nederlandse migratieregime heeft de laatste jaren een meer selectief en restrictief karakter gekregen. Toch is er geen sprake van een principiële beleidswijziging. Clermonts e.a. (1991, 1) wijzen er terecht op dat het Nederlandse vreemdelingenbeleid al decennia lang gericht is op het afremmen van immigratie van specifieke categorieën niet-Nederlanders, het selecteren van vreemdelingen die wel worden toegelaten en het tegengaan van illegale immigratie en illegaal verblijf. Wel zien we dat de laatste jaren nieuwe wetgeving wordt ontwikkeld om deze algemene uitgangspunten ook daadwerkelijk te realiseren. Een belangrijk instrument in het kader van de bestrijding van illegale arbeid en illegaal verblijf is de Wet op de Identificatieplicht die sinds 1 juni 1994 van kracht is geworden. Deze wet maakt het mogelijk om in specifieke situaties en op specifieke lokaties de identiteit van mensen te controleren (op de arbeidsplek, bij aanvraag van een uitkering, bij inschrijving arbeidsbureau etc.).

Een migratieregime kan worden omschreven als het geheel van regelgeving, organisatie en uitvoering van vreemdelingenbeleid. De aanscherping van het vreemdelingenbeleid om specifieke migratiestromen af te remmen vindt men onder meer terug in de strengere voorwaarden die gesteld worden aan gezinshereniging en -vorming met mensen van buiten de Europese Unie (Boeles & Kuijer 1993), in het gedifferentieerde asielbeleid en in de beleidsmaatregelen die recentelijk zijn genomen of worden voorbereid ter bestrijding van illegale immigratie, arbeid en verblijf. In een recente publicatie over illegale arbeid wordt een kernachtige typering gegeven van de cultuuromslag in het denken over (werkende) illegalen: 'eerst gewenst, daarna gedoogd, thans verwijderd' (Jonkman-te Winkel 1994, 56). Zoals gememoreerd, is het Nederlandse migratieregime, gelet op de intentie van

de vreemdelingenwetgeving, al decennia lang gericht geweest op het uitsluiten van ongewenste vreemdelingen. Die intentie leek tot voor kort vooral van symbolische aard. Het symbolische karakter van de regelgeving heeft een gedoogpraktijk ten aanzien van werkende illegalen in de hand gewerkt (vgl. Van Amersfoort & Penninx 1994). Dit gedogen vloeide mede voort uit de economische betekenis van illegale arbeid. Tot begin jaren negentig leek niemand er belang bij te hebben het publieke geheim van werkende illegale vreemdelingen aan de kaak te stellen (vgl. Enzensberger 1993, 41). Die situatie is nu veranderd.

Het actuele Nederlandse illegalenbeleid steunt op drie pijlers. De eerste pijler betreft de pogingen van de overheid om illegalen van collectieve voorzieningen uit te sluiten. Daartoe wordt op dit moment een gecomputeriseerd registratiesysteem ontwikkeld (in het kader van de zogenaamde 'Koppelingwetgeving'). De schaars beschikbare gegevens wijzen er overigens op dat het beroep van illegalen op de sociale zekerheid (in het bijzonder de bijstand) en de gezondheidszorg beperkt is (vgl. Clermonts e.a. 1991; Liefhebber & Linders 1994). De tweede pijler van het illegalenbeleid betreft de strijd tegen illegale arbeid. De boetes voor werkgevers die illegalen in dienst hebben zijn in de loop der jaren hoger geworden. In welke mate de strengere straffen illegale arbeid zullen terugdringen is overigens onduidelijk. Ervaringen in Amerika zijn op dit punt niet bemoedigend (vgl. Briggs 1992, 225-258; Meissner e.a. 1993, 29-32). Tevens is het sinds november 1991 niet meer mogelijk voor een vreemdeling om een SoFi-nummer van de belastingdienst te krijgen zonder over een geldige verblijfstitel te beschikken. Daarmee wordt de weg naar formele arbeid voor veel vreemdelingen afgesloten. Een derde pijler van het illegalenbeleid betreft de intensivering van de nationale surveillance van vreemdelingen (toelatings- en uitzettingsbeleid). Zoals opgemerkt wordt deze surveillance bemoeilijkt door het strategisch gedrag van illegalen. Sommige illegalen duiken onder, anderen verhullen hun identiteit. De uitzetting van illegalen wordt verder bemoeilijkt door de tegenwerking van landen als Algerije en China (in het nabije verleden Marokko). Wanneer hun ambassades te hulp worden geroepen bij het vaststellen van de identiteit van een illegale vreemdeling werken zij vaak niet mee.²

De maatregelen ter bestrijding van illegale migratie, arbeid en verblijf creëren en accentueren de illegaliteit van de migrant. 'Ongedocumenteerde' of illegale migranten zijn daarom 'een onvermijdelijk neveneffect van elke serieuze poging om internationale migratie te reguleren met behulp van vreemdelingenwetgeving' (Groenendijk & Böcker 1995; Castles & Miller 1994, 90). Of nog bondiger geformuleerd: nationale staten creëren zelf hun illegalen (Rodrigues & Tazelaar 1993, 11). Illegale of ongedocumenteerde

vreemdelingen vormen daarmee de schaduwzijde van de toegenomen mobiliteit van groepen en individuen.

Nu is er vaak op gewezen dat restrictief beleid averechtse effecten kan hebben (vgl. Engbersen & Van der Veen 1992). Zo zal de Wet op de Identificatieplicht leiden tot een toename van fraude met persoonsbewijzen (Tjin 1992). Naarmate documenten ter identificatie steeds vaker nodig zijn wordt vervalsing daarvan een lucratieve handel.³ Een ongedocumenteerde vreemdeling die een betrouwbaar ogend document in handen kan krijgen bezit daarmee immers een kostbaar toegangsbewijs voor de arbeidsmarkt en sommige collectieve voorzieningen. Verder kan restrictief beleid marginalisering van groepen illegalen in de hand werken. Het is aannemelijk dat door de moeilijke toegang tot een SoFi-nummer, 'witte' illegalen steeds minder zullen voorkomen en 'zwarte' illegale werknemers in omvang zullen toenemen. Anders geformuleerd: de pogingen tot uitsluiting van de formele arbeidsmarkt zullen leiden tot het verder ondergronds gaan van groepen illegalen. Zij kunnen bijvoorbeeld gaan werken in de informele economie, of hun toevlucht zoeken in de sfeer van de criminaliteit. Toch ligt de zaak niet zo simpel. Tussen wet en uitvoering staan veel praktische bezwaren in de weg. Er bestaat een discrepantie tussen de regelgeving en de politieke retoriek enerzijds en de beleidspraktijk anderzijds (Aalberts 1990; Clermonts 1994). Tot op heden vinden systematische controles op de werkplek - behoudens in specifieke bedrijfstakken - sporadisch plaats. Daarnaast controleren onderwijsinstellingen niet of nauwelijks de verblijfstatus van (volwassen) migranten en gaan woningbouwverenigingen niet of nauwelijks na wie daadwerkelijk in een pand woont. Hetzelfde geldt voor de sfeer van de gezondheidszorg. Verder zien we dat gevestigde migrantengemeenschappen een belangrijke rol spelen in de opvang van illegalen die geen inkomen via formele of informele arbeid kunnen verwerven. Met andere woorden: illegalen kunnen (semi-)geïntegreerd raken in de Nederlandse samenleving zonder dat zij zich tot de sfeer van de criminaliteit hoeven te wenden.

De verharding van het beleid jegens illegalen is vooral zichtbaar op het niveau van de centrale overheid en de regelgeving. De concrete beleidspraktijk laat een diffuser en complexer beeld zien waarbij aanhouding, verwijdering en gedogen tegelijkertijd plaatsvinden. Met andere woorden, het Nederlandse migratieregime is in woord, gebaar en regelgeving veel restrictiever geworden, maar in de dagelijkse praktijk van het vreemdelingtoezicht is dit restrictieve beleid slechts ten dele zichtbaar.⁴ Dit heeft, zoals we zullen demonstreren, belangrijke consequenties voor de positie van illegalen.

3. De opkomst van de 'global city'

De laatste jaren is de aandacht van stadssociologen en -geografen steeds meer uitgegaan naar de lokale gevolgen van wat wel 'economische herstructurering' wordt genoemd (vgl. Sassen 1990). Veranderingen in de morfologie en de sociale samenstelling van steden worden in verband gebracht met ontwikkelingen in de economische structuur en de werkgelegenheid. 'Globalisering' is daarbij het trefwoord. De redenering is dat de economie meer dan ooit tevoren een wereldwijd karakter heeft gekregen. Technologische ontwikkelingen, en vooral de opkomst van de informatica, heeft de mobiliteit van kapitaal aanmerkelijk vergroot. De sterk toegenomen verwerkingscapaciteit van grote aantallen gegevens via computersystemen heeft een centraal gestuurd proces van ruimtelijke decentralisatie mogelijk gemaakt. Grote ondernemingen uit geïndustrialiseerde landen hebben verschillende bedrijfsonderdelen en productieprocessen steeds meer ruimtelijk uit elkaar gelegd. Als gevolg daarvan is er een nieuwe internationale arbeidsverdeling ontstaan (Fröbel, Heinrichs & Kreye 1980). Arbeidsintensieve en weinig scholing eisende productieprocessen zijn verplaatst naar landen in Derde Wereld. De gevolgen van deze mondialisering van de economie voor wat betreft de westerse wereld laten zich het meest geprononceerd zien in wat 'global cities' (Sassen 1991) worden genoemd. Dat zijn geen 'wereldsteden' in de betekenis van steden met een zeer groot inwonertal, maar centrale knooppunten in wereldeconomie. Het zijn de plekken van waaruit de internationale bedrijvigheid wordt gestuurd. Hier vindt men de hoofdkantoren van de transnationale ondernemingen en de belangrijkste financiële instituties. Hoewel het niet altijd duidelijk is welke steden wel en welke niet de status van 'global city' hebben, zijn er minstens twee die altijd wel genoemd worden: New York en Londen.⁵

Hoewel niet alle auteurs die zich met deze thematiek bezig houden daar even expliciet over zijn, lijkt de studie van 'global cities' vooral op grond van heuristische principes gelegitimeerd te worden (Burgers 1995). In hun boek over de ontwikkelingen die New York City in de loop van jaren tachtig doormaakte, betogen Mollenkopf en Castells (1991) bijvoorbeeld dat die geplaatst moeten worden in de bredere context van het proces van 'post-industriële transformatie' waaraan in principe de hele samenleving onderhevig is. Wat in plaatsen die zich op lagere niveaus van de stedelijke hiërarchie bevinden nog slechts in embryonale vorm aanwezig is en gedeeltelijk nog onder de oppervlakte schuil gaat, is reeds tot volle wasdom gekomen en tastbaar aanwezig in de 'global cities', die aan de top van die hiërarchie staan. Ontwikkelingen in 'global cities' zijn daarmee

in zekere zin paradigmatisch voor wat er in andere grotere steden in de ontwikkelde landen gebeurt of te gebeuren staat.

In de literatuur over 'global cities' en in het bijzonder in het werk van de Amerikaanse sociologe Saskia Sassen (1988; 1991) zijn enkele noties naar voren gebracht die een verklaring lijken te bieden voor het land van oorsprong, het land van bestemming en de leefwijze van migranten die over langere afstand naar de westerse landen trekken. Voor wat betreft de relatie tussen landen van vertrek en landen van bestemming wijst Sassen erop dat niet armoede en overbevolking lange-afstandsmigratie genereren, maar veel meer het verplaatsen van economische activiteiten, in het bijzonder industriële werkgelegenheid, vanuit de economische kernlanden naar de Derde Wereld. Lange-afstandsmigratie naar de geïndustrialiseerde landen vindt vooral plaats, zo benadrukt Sassen, vanuit de snel industrialiserende landen in de Derde Wereld en dan weer vooral naar die landen in het Westen waarmee er economisch of anderszins belangrijke banden zijn. Dat verklaart bijvoorbeeld de grote trek van Zuidkoreanen, inwoners van een toch spectaculair industrialiserend land dat zeker niet tot de armste behoort, naar de Verenigde Staten van Amerika. Overigens kan er, volgens Sassen, naast de aanwezigheid van westerse economische activiteiten in Derde-Wereldlanden, ook sprake zijn van politieke contacten die migratie tussen landen genereren. In het geval van de Verenigde Staten betreft dat vooral militaire operaties in bijvoorbeeld Vietnam en Santo Domingo.

De nieuwe internationale arbeidsverdeling verklaart niet alleen in belangrijke mate de oorsprong en de richting van migratie maar geeft ook aan op welke wijze migranten zich in de westerse samenleving kunnen handhaven. Twee punten zijn hier van belang. In de eerste plaats is dat het feit dat industrialisering in landen in de economische periferie in veel gevallen de keerzijde is van deïndustrialisering in de economische kernlanden. Voor een belangrijk deel is de traditionele industriële werkgelegenheid - textiel, staal, auto's, scheepsbouw - uit de economische kernlanden verdwenen. De gedeelten die zijn overgebleven, kunnen alleen maar overleven door arbeidskosten te minimaliseren. Dat kan door automatisering, maar ook door de herintroductie van de negentiende eeuwse 'sweatshop' zoals we die bijvoorbeeld kunnen waarnemen in de textielsector: de illegale naaiateliers. Ook moderne vormen van thuiswerk kunnen worden genoemd. Migrantengroepen zijn in dit verband zeer geschikte werknemers: plooibaar en goedkoop. Dat geldt natuurlijk *a fortiori* voor illegale migrantengroepen.

In de tweede plaats wordt gewezen op de groei van de dienstensector. Anders dan de meer optimistische beschouwingen over de komst van de

post-industriële samenleving suggereerden (vgl. Bell 1973), kan van de werkgelegenheid die zich in de dienstensector aftekent niet zonder meer gezegd worden dat de kwaliteit daarvan is toegenomen. Veel meer dan van een stijging van het niveau over de hele linie, is er sprake van een tendens tot polarisatie. Zowel goed betaalde banen waar hoog gekwalificeerde werknemers emplooi vinden als 'junk jobs' zijn in aantal toegenomen. In de sfeer van de catering, de horeca, het amusement en allerlei vormen van persoonlijke dienstverlening vinden laag opgeleiden werk in banen die weinig betalen, vaak zware lichamelijke inspanningen vragen en weinig toekomst bieden. Ook in deze vormen van lager gewaardeerde dienstverlening vinden de plooibare en goedkope arbeidskrachten die migranten vaak zijn, emplooi. Doordat migranten van verschillende etnische en nationale achtergronden inmiddels in respectabele aantallen in 'global cities' aanwezig zijn, bieden deze gemeenschappen op hun beurt weer een draagvlak voor verschillende vormen van ondernemerschap die zich in de eerste plaats richt op de eigen etnische groep.

Als we proberen de noties in het denken over 'global cities' naar de Nederlandse context te vertalen, waarbij we ons in het bijzonder concentreren op illegale vreemdelingen, dan kunnen we twee hypothesen formuleren. De eerste heeft betrekking op de landen van herkomst van migranten. Zoals we eerder zagen, wordt gesuggereerd dat migranten vooral afkomstig zijn uit landen waarmee het land van vestiging economische relaties onderhoudt. In de Nederlandse situatie ligt het voor de hand te veronderstellen dat de impuls tot migratie naar Nederland vooral gegenereerd is door de werving van gastarbeiders in de jaren zestig en zeventig. Daarnaast is er natuurlijk een belangrijke band met voormalige koloniën. *Onze eerste hypothese is dan ook dat de populatie illegale vreemdelingen in Nederland in meerderheid zal bestaan uit Turken, Marokkanen en Surinamers.* Behalve dat het hier gaat om mensen uit landen met wie Nederland in het verleden duidelijke banden had of nog heeft, betreft het ook grote gemeenschappen in ons land die op grond van hun aantal mogelijkheden tot etnisch ondernemerschap bieden waarbij illegalen ingeschakeld kunnen worden.

De tweede hypothese heeft betrekking op de ontwikkeling in de werkgelegenheid. Op grond van gegevens voor de jaren tachtig concluderen Atzema, Bargeman & Lensink (1991, 57) dat de Nederlandse grote steden inderdaad zijn getransformeerd tot uitgesproken diensteneconomieën. Gegeven de structuur van de economie van de Randstad, mogen we verwachten dat er in de grote steden aldaar werkgelegenheid is ontstaan waarin illegale vreemdelingen emplooi kunnen vinden. *Onze tweede*

hypothese luidt dan ook dat illegale vreemdelingen in toenemende mate in hun levensonderhoud voorzien door te werken in vormen van laag gekwalificeerde, deels informele dienstverlening. Voor zover er sprake is van informele industriële productie, zoals in de vorm van illegale naai-ateliers, verwachten we ook daar illegale vreemdelingen aan te treffen.

4. Illegale vreemdelingen en land van herkomst

De *geregistreerde* illegaliteit door de Rotterdamse Vreemdelingendienst geeft een gedeeltelijke bevestiging van onze hypothese aangaande de landen van herkomst. In de periode 1988-1994 zijn illegalen aangehouden uit 48 verschillende landen, zoals blijkt uit Tabel 1.

De cijfers uit deze tabel moeten met de nodige omzichtigheid worden gelezen. De geregistreerde illegaliteit is de resultante van een *selectieve aanhoudings- en uitzettingspraktijk*. Sommige illegalen lopen een grotere kans om aangehouden te worden en uitgezet te worden dan andere illegalen. Deze selectiviteit is het gevolg van de prioriteit die gelegd wordt bij de bestrijding van criminaliteit en overlast en van de problemen die er zijn bij het uitzetten van onidentificeerbare illegalen. Daarnaast speelt ook de dagelijkse werkwijze van politieagenten in het aanhouden van vreemdelingen een rol (zie Engbersen, Van der Leun & Willems 1995). Deze selectieve aanhoudings- en uitzettingspraktijk leidt tot een ondervertegenwoordiging van (arbeidzame) illegalen die geen overlast veroorzaken en tot een oververtegenwoordiging van illegalen die betrokken zijn bij kleine criminaliteit en drugshandel.

Marokkanen zijn volgens verwachting oververtegenwoordigd onder de aangehouden illegalen. Hetzelfde geldt voor Turken, die echter in beperktere mate worden aangehouden dan Marokkanen: 33 procent van de aangehouden illegalen is van Marokkaanse afkomst en acht procent van de aangehouden illegalen is van Turkse afkomst. Het aandeel van Marokkanen in de geregistreerde Rotterdamse bevolking is drie procent en van Turken vijf procent (cijfers 1993). Surinamers komen echter niet of nauwelijks voor in de bestanden van de vreemdelingendienst (zij maken voor 7,5 procent uit van de geregistreerde Rotterdamse bevolking). Van Surinamers wordt in de dagelijkse praktijk van controle en aanhouding in vergelijking met andere vreemdelingen eerder aangenomen dat zij legaal in Nederland verblijven. Zij lopen daardoor minder kans als illegale vreemdeling te

Tabel 1 *Verdeling van aangehouden illegalen in Rotterdam naar land van herkomst in de periode 1989-juli 1994 (systematische steekproef)*

land van herkomst	%	N
Turkije	8.8	29
Marokko	32.9	108
Algerije	7.3	24
Suriname	3.0	10
Kaap Verdische Eilanden	2.1	7
Spanje	1.5	5
Portugal	0.3	1
Italië	0.9	3
voormalig Joegoslavië	4.0	13
Griekenland	0.6	2
Polen	1.2	4
Groot-Brittannië	1.2	4
(West) Duitsland	2.4	8
India	1.5	5
Pakistan	0.6	2
Indonesië	0.3	1
Frankrijk	9.1	30
China	0.9	3
Gambia	0.3	1
België	0.9	3
Ghana	2.1	7
voormalig Tsjechoslowakije	0.9	3
Syrië	0.3	1
Guyana	0.3	1
Ethiopië	0.3	1
Roemenië	0.9	3
Rusland	1.2	4
Colombia	0.6	2
Nigeria	2.1	7
Dominicaanse Republiek	0.3	1
Somalië	0.6	2
Singapore	0.3	1
Egypte	0.9	3
Togo	0.3	1
Zaire	0.6	2
Brazilië	0.6	2
Tunesië	0.3	1
Finland	0.3	1
Israël	0.6	2
Liberia	0.6	2
Ecusdor	0.3	1
Nicaragua	0.3	1
Libanon	1.8	6
Kameroen	0.3	1
Burkina Fasso	0.3	1
Bahamas	0.3	1
Irak	0.3	1
Litouwen	0.3	1
onbekend	1.5	5
totaal	100.0	328

bron: Vreemdelingen Registratie Systeem (VRS) van de Vreemdelingendienst Rotterdam

worden opgepakt. Voor Turkse illegalen geldt dat zij minder betrokken zijn bij misdrijven en daardoor minder kans hebben om opgepakt te worden.

In overeenstemming met de 'global cities'-these is de aanwezigheid in Rotterdam van Kaapverdische illegalen. Het betreft hier een groep die van oudsher een belangrijke rol in de scheepvaart heeft gespeeld, waardoor zij juist met Rotterdam als wereldhaven verbonden is. Het opvallend grote aantal aangehouden Algerijnen kan vertekend zijn door het feit dat vooral illegale Marokkanen de laatste tijd voorwenden Algerijn te zijn als gevolg van het feit dat Algerije veel minder bereid is dan Marokko voormalig ingezetenen terug te nemen.

Ondanks dergelijke vertekeningen, is het opvallend dat illegale migratie zeker niet alleen haar oorsprong vindt in de landen waarmee Nederland specifieke economische of koloniale relaties onderhoudt of onderhield. We treffen ook in ruime mate illegalen aan die niet tot de te verwachten groepen behoren. Uit onze interviews bleek dat de relatie tussen land van oorsprong en land van vestiging in ieder geval voor illegale vreemdelingen gecompliceerder is dan door de 'global city'-these voorspeld wordt. Veel illegalen gaven aan dat zij oorspronkelijk naar 'het westen' of naar 'het noorden' wilden, zonder dat hen precies voor ogen stond waar hun reis uiteindelijk zou eindigen. Dat gold in het bijzonder voor de groepen zonder historische, economische of koloniale bindingen met Nederland, maar verrassend genoeg ook voor relatief veel Marokkanen. Anders dan illegale Turken, en vooral illegale Surinamers en Kaapverdianen, waren zij bij hun vertrek uit hun land veel minder exclusief op Nederland gericht. De laatste twee groepen zijn in overgrote meerderheid rechtstreeks vanuit hun land naar Nederland gevlogen. Zij behoren tot de categorie van de 'jet-age' migranten van de laat twintigste eeuw. Van de Turken was twee derde zonder omwegen naar Nederland gekomen; voor de Marokkanen gold dat maar voor de helft. Bij de laatste groep vonden we relatief vaak de migratiegeschiedenis die kenmerkend was voor de andere nationaliteiten: de globale richting van de migratie stond vast, de precieze bestemming bleek voor velen in hoge mate van toevallige omstandigheden afhankelijk te zijn. Het betreft hier zulke zaken als wie men 'onderweg' tegen het lijf loopt en beschikbare financiële middelen om meer of minder ver te reizen. Voor een aantal mensen die wij spraken was het ook nog lang niet duidelijk of Nederland de eindbestemming was. Vooral voor deze 'zwervende' categorie illegalen gold dat in onderlinge contacten onderweg informatie wordt uitgewisseld over de mogelijkheden die verschillende potentiële bestemmingslanden bieden in zaken als opvang, succes bij asielaanvragen, optreden van de politie, criminaliteit.

De 'global city'-these biedt, zo kunnen we op grond van ons materiaal voorlopig concluderen, maar een gedeeltelijke verklaring voor de richting van illegale migratie. Naast migranten die zeer doelgericht op weg gaan uit voormalige koloniën, wervingslanden voor gastarbeid en andere economisch ooit aan Nederland gebonden landen, is er een groep migranten die van hun land van bestemming aanvankelijk een veel vager beeld heeft. Naast de economische mondialisering waar de 'global cities'-these zich vooral op richt, moet er voor de verklaring van de richting van (illegale) migratie wellicht ook aandacht worden gegeven aan een meer diffuse vorm van mondialisering. Daarbij gaat het niet om directe en specifieke betrekkingen tussen individuele landen op grond van bedrijfsvestigingen of politieke verhoudingen, maar om via massamedia en markten voor consumptiegoederen bemiddelde vormen van contact tussen economische kernlanden en meer perifere gebieden. In dit verband zouden we van culturele mondialisering kunnen spreken.

5. Bestaansmogelijkheden van illegalen

De tweede hypothese die we aan de literatuur over de opkomst van de 'global city' ontleenden, had betrekking op de bestaansmogelijkheden van illegale migranten in de landen van vestiging. We hebben gezien dat verondersteld wordt dat illegalen emplooi vinden in rudimentaire vormen van industriële (bijvoorbeeld naai-ateliers) en andere meer 'traditionele' vormen van werkgelegenheid (bijvoorbeeld de land- en tuinbouw) enerzijds en bepaalde vormen van formele en informele dienstverlening anderzijds. Ook deze hypothese wordt gedeeltelijk bevestigd door onze eerste resultaten. De beroepsactiviteiten waarmee illegale vreemdelingen geld verdienen, treffen we aan in traditionele sectoren: de land- en tuinbouw, bepaalde werkzaamheden in de haven, illegale naai-ateliers. Anderzijds maken ze deel uit van een groeiend dienstenproletariaat: schoonmakers, werknemers in winkels, op markten, in de horeca en de prostitutie, en klussend in privé-huishoudens. Maar wat vooral opvalt als we kijken naar de werkzaamheden van illegale vreemdelingen in Rotterdam, is dat meer dan een derde deel van onze respondenten géén betaalde arbeid verricht. Zij worden onderhouden door familieleden en vrienden, of vinden een bestaan door middel van criminele activiteiten, vooral in het drugscircuit. Actuele ontwikkelingen in de werkgelegenheidsstructuur van grote steden als Rotterdam vormen dus maar een gedeeltelijke verklaring voor de wijze waarop illegale vreemdelingen in hun levensonderhoud voorzien. De categorie van de 'undocumented unemployed' is tot op heden in de

literatuur over illegale migranten niet of nauwelijks beschreven. Dat is vooral terug te voeren op het feit dat het merendeel van deze literatuur afkomstig is uit de Verenigde Staten, waar sprake is van een veel minder gereguleerde arbeidsmarkt dan in Nederland. Daarbij komt dat het in Nederland steeds lastiger wordt om 'wit' te werken als gevolg van de geblokkeerde toegang tot een SoFi-nummer, de Wet op de Identificatieplicht en de verscherping van werkgeverssancties (zoals vermeld in paragraaf 2). Daarnaast kan worden opgemerkt dat informeel betaald werk niet noodzakelijkerwijze wordt verricht door illegalen (vgl. Renooy 1990). In Nederland wordt veel informeel (illegaal) werk door 'legalen' verricht, zowel door Nederlandse ingezetenen als ook door buitenlanders die een geldige verblijfsvergunning hebben (bijvoorbeeld prostituées met verblijfsvergunning of Polen die in het verleden tijdelijke tewerkstellingsvergunningen kregen voor werk in de land- en tuinbouw). Als het gaat om de wijze waarop illegale vreemdelingen in hun levensonderhoud voorzien, moeten we niet alleen letten op internationale economische structuurveranderingen, zoals in de literatuur over 'global cities' wordt gesuggereerd, maar ook op institutionele verschillen tussen landen.

Het is van belang te vermelden dat van de door ons geïnterviewde illegalen die door middel van betaald werk in hun levensonderhoud voorzagen (iets minder dan twee-derde), de helft wit werkte, dat wil zeggen belasting en premies betaalde. Deze illegalen dragen dus bij aan de financiering van sociale voorzieningen zonder dat zij daar zelf in dezelfde mate als legaal in Nederland verblijvenden een beroep op kunnen doen. Degenen die geen werk hebben zijn vaak afhankelijk van familieleden en vrienden. Vaak zijn dat mensen die zelf van een uitkering of andere geringe middelen leven. Illegalen die zo moeten leven, bevinden zich in een situatie van wat traditionele armoede zou kunnen worden genoemd. Immers, zij zijn niet rechtstreeks afhankelijk van de abstracte instituties van de verzorgingsstaat met hun gegeneraliseerde verdelingscriteria, maar van de welwillendheid van individuele personen en charitatieve instellingen. Deze illegalen vormen de meest kwetsbare groep in onze samenleving.

Een andere relevante conclusie is dat het overgrote deel van de door ons geïnterviewde illegalen niet door criminele activiteiten in hun onderhoud voorzien. Als er sprake is van criminaliteit betreft dat in bijna alle gevallen drugs- of aan drugs gerelateerde vormen van criminaliteit.

6. Een differentiële kansenstructuur: carrières van illegalen

De eerste resultaten van ons onderzoek wijzen op systematische verschillen tussen illegalen uit verschillende etnische groepen naar de mate waarin zij (semi-)geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving. Voor een verklaring daarvoor kan worden aangesloten bij het werk van Cloward en Ohlin (1965). Van betekenis is hun concept van de 'differential opportunity structure'. Zij wijzen op het feit dat er niet alleen sprake is van een ongelijke toegang van individuen en groepen tot de legitieme kansenstructuur van een samenleving, maar ook tot de illegitieme kansenstructuur (zie ook Hughes 1994). Cloward en Ohlin hebben hun concept van de differentiële kansenstructuur gebruikt om verschillen in criminaliteitspatronen te verklaren. Wij zijn van mening dat dit begrip ook bruikbaar is voor het voor vraagstuk van de verschillen in maatschappelijke positie van illegalen.

Als elementen van de kansenstructuren van illegalen zijn te onderscheiden: (1) de regelgeving en uitvoering van het vreemdelingenbeleid, (2) de mate van toegang tot de formele en informele arbeidsmarkt, (3) de mate van toegang tot collectieve voorzieningen, (4) de wijze van inbedding in etnische gemeenschappen en (5) de mate van toegang tot criminele circuits (bijvoorbeeld het drugscircuit rond het Rotterdamse Perron Nul).⁶

Op het eerste gezicht lijkt het onderscheid van Cloward en Ohlin tussen legitieme en illegitieme middelen slecht van toepassing op (volwassen) illegalen, omdat zij per definitie zijn uitgesloten van veel legitieme middelen (arbeid, onderwijs, huisvesting). Onze interviews met illegalen maken echter duidelijk dat deze veronderstelling niet klopt. Men kan de kansenstructuur van illegalen meer specifiek in drie dimensies uitsplitsen:

(1) De eerste dimensie omvat de mate van toegang tot de *formele*, door de overheid gereguleerde instituties van de verzorgingsstaat: arbeidsmarkt, onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg. Belangrijk in dit verband is het periode-effect. Voor illegalen is het van belang in welke periode men in Nederland is gearriveerd. In de jaren tachtig en begin jaren negentig had het Nederlandse migratieregime een minder restrictief karakter (van belang is bijvoorbeeld de toegang tot een SoFi-nummer).

(2) De tweede dimensie betreft de mate van toegang tot bepaalde *informele instituties* en de mate waarin men profiteert van *informele uitvoeringspraktijken*.⁷ Het gaat vooral om drie zaken. Ten eerste het informele netwerk: familie, kennissen en verwanten, zowel in Nederland als in het land van herkomst. Dit netwerk is van belang voor huisvesting, financiële ondersteuning, het verwerven van een huwelijkspartner en voor het verkrijgen van een eerste introductie in de Nederlandse samenleving (informele

'inburgering'). Ten tweede de mate van toegang tot de informele economie. Ten derde de mate waarin men profiteert van de informele uitvoeringspraktijken zoals die bestaan bij de vreemdelingendienst en andere instellingen, bijvoorbeeld onderwijsinstellingen en gezondheidszorg. De informele uitvoeringspraktijken spelen een rol in het passief en actief gedogen van illegalen. Daardoor is het mogelijk dat illegalen geïntegreerd raken in de Nederlandse samenleving zonder dat zij formeel deel uitmaken van de politieke gemeenschap.

(3) De derde dimensie omvat de toegang tot *criminele circuits*. Het begrip 'crimineel circuit' is een bewust gekozen vage term. Het gaat om uiteenlopende settings waarbinnen of met behulp waarvan uiteenlopende delicten worden gepleegd, bijvoorbeeld jeugdbendes, het drugsircuit, de georganiseerde misdaad. Sommige illegalen vinden in specifieke circuits emplooi.

Deze drie dimensies bestaan niet onafhankelijk van elkaar. Etnische ondernemers kunnen een legaal 'front' hebben en een illegale 'backstage'. Informele netwerken, en ook het criminele circuit, kunnen een bepaalde toegang bewerkstelligen tot bepaalde legale instituties. Waar wij echter vooral op willen wijzen is dat illegalen uit verschillende landen een verschillende kansenstructuur hebben. We volstaan hier met een globale aanduiding van de kansenstructuur van met name de Turkse, Kaapverdiaanse, Oosteuropese en Surinaamse illegalen.⁸ Deze aanduiding is vooral gebaseerd op de resultaten van het onderzoek naar de mogelijke verwevenheid van illegaliteit en criminaliteit (Engbersen e.a. 1995).

Turkse en Kaapverdiaanse illegalen hebben een relatief goede toegang tot formele instituties. Migranten die in de periode vóór 1991 zijn gearriveerd (en over een SoFi-nummer beschikken) hebben toegang verworven tot de arbeidsmarkt, sociale huisvesting en onderwijs. Tevens hebben zij een relatief goede toegang tot informele werkgelegenheid. Dat geldt in het bijzonder voor de Turkse illegalen die werkzaam zijn binnen confectie-ateliers, maar ook in de horeca (bijv. koffiehuisen) en detailhandel (bijv. slagerijen). Daarnaast werken sommigen 'wit' in de land- en tuinbouw. Tevens kunnen Turkse en Kaapverdiaanse illegalen terugvallen op de eigen gemeenschap, die minder verdeeld is dan de Marokkaanse.⁹ Deze gemeenschap is ook in staat (legale) huwbare personen te leveren (vgl. Böcker 1994). Over de toegang tot criminele circuits kan op basis van dit onderzoek weinig worden gezegd.

Marokkaanse illegalen hebben een relatief slechte toegang tot formele instituties. Wit werk wordt door hen zelden verricht. Tevens hebben zij een

slechte toegang tot de informele economie. De informele werkgelegenheid die bijvoorbeeld door etnische bedrijvigheid wordt gegenereerd is in veel mindere mate beschikbaar voor illegale Marokkanen dan voor Turken en Kaapverdianen. Ook de inbedding in de eigen Marokkaanse gemeenschap is problematisch. Ons onderzoek bevestigt de bestaande inzichten op dit gebied (Junger 1990; Werdmölder & Meel 1993; Bovenkerk 1994). Conflictueuze onderlinge relaties leiden tot verdeeldheid en stellen grenzen aan de onderlinge solidariteit en het onderlinge vertrouwen. Illegale Marokkanen verkeren in een geïsoleerde maatschappelijke positie en lopen het risico van marginalisering. Ten slotte is duidelijk geworden dat illegale Marokkanen in belangrijke mate betrokken zijn bij het drugscircuit. Dit drugscircuit - dat nauwlettend in de gaten wordt gehouden door de politie - werkt overlast en misdrijven in de hand en leidt ertoe dat zij een grote kans lopen om opgepakt te worden door de politie (Engbersen e.a. 1995).

Oosteuropese illegalen onderscheiden zich van de bovengenoemde etnische groepen. Indien zij zich onthouden van risicovolle activiteiten is hun pakkans zeer gering. In geval van illegale Oost-Europeanen betreft het deels afgewezen asielzoekers uit voormalig Joegoslavië. Verder zijn Polen, Russen en Roemenen gesignaleerd die vanwege illegaal werk en bepaalde delicten (autodiefstal) zijn opgepakt. Het merendeel van hen is op tijdelijke basis in Nederland. Zij opereren vooral vanuit hun eigen land. Door hun recente verblijf hebben zij niet of nauwelijks toegang tot formele instituties. Wel werken sommigen van hen wit. Zij hebben beperkte kansen op toegang tot de informele economie en kunnen niet terugvallen op een gevestigde gemeenschap (hun basis ligt veelal elders). Over de toegang tot criminele circuits valt op basis van ons onderzoek niet veel te zeggen.

Surinaamse illegalen ten slotte komen niet of nauwelijks voor in de geregistreerde illegaliteit (de bestanden van de vreemdelingendienst). Niettemin mag verondersteld worden dat onder Surinamers ook een aanzienlijk aantal illegalen voorkomt. In het Haagse onderzoek van Vos e.a. (1992) vormden Surinamers een substantiële categorie. De kansenstructuur van Surinaamse groepen onderscheidt zich van die van de andere etnische groepen. Zij hebben een relatief gemakkelijke toegang tot formele en informele instituties (mede afhankelijk van het tijdstip van aankomst in Nederland). Door de omvang van de Surinaamse gemeenschap in Nederland hebben jonge illegale Surinamers een grote kans op legalisering via een huwelijk. Voor oudere illegale Surinamers is de kans op legalisering (bijvoorbeeld op grond van medische indicaties) moeilijker. Daarnaast profiteert men van de informele uitvoeringspraktijken die inhouden dat

Surinamers vaak als vanzelf tot de legalen worden gerekend. Wat hun toegang tot criminele circuits betreft wijzen de Rotterdamse politie-registraties uit dat legale Surinamers daarin oververtegenwoordigd zijn. Dat is geen verrassend gegeven. Recente studies wijzen erop dat jonge Surinamers in dit opzicht hoger scoren dan hun Nederlandse leeftijdsgenoten die in een vergelijkbare sociaal-economische positie verkeren. Bij Creoolse jongeren gaat het vooral om vermogens- en geweldscriminaliteit die verweven is met participatie in het drugscircuit (vgl. Bovenkerk 1994, 391).

De verschillende kansenstructuren bieden een verklaring voor de gedocumenteerde criminaliteit en illegaliteit onder etnische groepen. Turken worden vooral aangehouden voor illegaal verblijf en overtredingen (illegaal werk). Marokkanen en Algerijnen daarentegen worden in meerderheid aangehouden voor het plegen van kleine en grote (drugserelateerde) delicten. Oost-Europeanen worden, evenals de Turken, veelal aangehouden voor illegaal verblijf en overtredingen, met name illegaal werk (zie tabel 2). Deze patronen leiden tot de conclusie dat criminaliteit zich vooral voordoet bij illegale Marokkanen, Algerijnen en West-Europeanen (vooral Fransen). De betrokkenheid van Marokkanen en Algerijnen bij het drugscircuit lijkt vooral voort te vloeien uit hun illegale status en beperkte kansenstructuur.¹¹

Op grond van de verschillende bestaansmogelijkheden voor illegale vreemdelingen zijn verschillende carrières van illegaliteit te onderscheiden. Het sociologische concept 'carrière' biedt de mogelijkheid de dynamiek van illegaliteit te beschrijven, alsmede de effecten te onderkennen van het restrictiever worden van het migratieregime in de loop van de tijd. De voorlopige resultaten van het onderzoek wijzen in de richting van een viertal ideaal-typische illegale carrières:

(1) illegalen die erin slagen *geïntegreerd* te raken in de Nederlandse samenleving. Daarbij gaat het vooral om ongedocumenteerde arbeiders met een relatief stabiele baan, die ingebed zijn in migrantengemeenschappen en al geruime tijd in Rotterdam woonachtig zijn. Zij hebben veelal toegang tot de formele arbeidsmarkt (betalen belasting) en tot verschillende voorzieningen (huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs). Sommigen onder hen kunnen worden beschouwd als 'witte' illegalen en voldoen in meer of mindere mate aan de criteria voor toelating van langdurig illegalen zoals onlangs genoemd door de staatssecretaris van Justitie.¹³ De werkzaamheden

van de geïntegreerde illegalen hebben vooral betrekking op land- en tuinbouw en schoonmaak.

Tabel 2 *Typering van het dossier in samenhang met etniciteit, gegroepeerd, percentages voor de steekproef van aangehouden illegalen (N=323)*

typering van het dossier	Turken		Marokkanen		Algerijnen	
	%	N	%	N	%	N
illegaal	44.8	13	21.3	23	20.8	5
overtredingen	51.7	15	18.5	20	25.0	6
kleine en ernstige delicten	-	0	34.3	37	29.2	7
drugsdelicten	3.4	1	25.9	28	25.0	6
totaal	100	29	100	108	100	24

typering van het dossier	West-Europa		Oost-Europa		Overige landen van herkomst	
	%	N	%	N	%	N
illegaal	17.5	10	39.3	11	44.2	34
overtredingen	24.6	14	28.6	8	32.5	25
kleine en ernstige delicten	19.3	11	32.1	9	16.9	13
drugsdelicten	38.6	22	-	0	6.5	5
totaal	100	57	100	28	100	77

bron: Vreemdelingen Registratie Systeem (VRS) van de Vreemdelingendienst Rotterdam

(2) Illegalen waarvan de positie *stationair* is. Vooral diegenen die na november 1991 gearriveerd zijn ontwikkelen een dergelijke carrière. Zij hebben geen relatie met de formele arbeidsmarkt (zijn niet in staat een SoFi-nummer te verwerven). Zij werken vooral onregelmatig in de informele economie en zijn permanent afhankelijk van de zorg van familie en kennissen. De sociale buffer van hun sociale netwerk voorkomt dat zij marginaliseren. De onzekere en onderbroken werkzaamheden van deze categorie omvatten vooral werk in de horeca, detailhandel en prostitutie, maar ook klus- en schoonmaakactiviteiten voor de eigen gemeenschap.

(3) Illegalen die *marginaliseren*. Hierbij gaat het met name om illegalen die geen werk kunnen krijgen op de formele en informele arbeidsmarkt en die niet kunnen terugvallen op de hulp van familie en vrienden. Sommigen

zijn dakloos, anderen leven in irreguliere logementen. Zij ontvangen hulp van private organisaties als de 'Paulus Kerk', maar hebben niet of nauwelijks toegang tot overheidsvoorzieningen. Illegale nieuwkomers uit landen die geen migratiegeschiedenis met Nederland kennen, hebben een grotere kans om te marginaliseren dan migranten die kunnen terugvallen op gevestigde migrantengemeenschappen (bijvoorbeeld Surinamers, Turken, Kaapverdianen).

(4) Illegalen die *criminaliseren*, dat wil zeggen actief worden in het criminele circuit (ook in dit geval gaat het vaak om mensen die geen toegang hebben tot de formele arbeidsmarkt). Het merendeel is werkzaam in het drugscircuit, bijvoorbeeld als een 'drugsdealer' of 'drugrunner'. Een andere categorie pleegt criminele handelingen (diefstal) om aan geld voor drugs te komen. Beide categorieën zijn van elkaar afhankelijk. Veel illegalen met een criminele loopbaan hebben niet de beschikking over een ondersteunend sociaal netwerk en zijn daarom vatbaar en manipuleerbaar voor criminele aanbiedingen.

Samenvattend: een substantieel aantal respondenten doorloopt een geïntegreerde of stationaire carrière. Dat geldt in het bijzonder voor Turkse en Kaapverdiaanse respondenten. Onder de marginale respondenten komen vooral Afrikaanse en Europese illegalen voor die via verschillende wegen - en niet zelden bij toeval - verzeild zijn geraakt in Rotterdam en zich staande houden via het dak- en thuislozencircuit. Onder de respondenten met een criminele carrière komen verhoudingsgewijs veel Marokkanen (en Algerijnen en Fransen) voor.

7. Slot

Aan de hand van onze voorlopige onderzoeksresultaten kunnen we concluderen dat de werkelijkheid van illegale vreemdelingen in Nederland een gedifferentieerde is. Voor de meerderheid lijkt te gelden dat zij, voor wat betreft hun wijze van bestaan niet eenvoudig parasiteren op de nationale gemeenschap waarin zij verblijven. Meer dan de helft van de geïnterviewde respondenten die werken doen dat wit. Een groot deel van degenen die niet werken, is afhankelijk van familieleden en bekenden en niet van uitkeringen of andere verzorgingsarrangementen. Illegaliteit leidt ook niet automatisch tot criminaliteit. Van het grootste belang voor toekomstige

ontwikkelingen lijkt de vraag naar de mogelijke (onbedoelde) gevolgen van de aanscherping van het vreemdelingtoezicht en de bestrijding van illegale arbeid. Ons onderzoek kan op deze vraag maar een zeer summier antwoord geven. Gesteld kan worden dat de 'geïntegreerde carrière' die sommige illegalen hebben doorlopen een produkt is van het voormalige gedoogbeleid. Een dergelijke carrière zal steeds moeilijker worden. In de tweede paragraaf is beschreven dat het migratieregime steeds restrictiever wordt. Er zal onzes inziens een verschuiving op gaan treden van participatie van illegalen van de formele economie naar de informele economie. Ook zal, denken wij, de handel in valse documenten toenemen. In het deelonderzoek naar de verwevenheid van criminaliteit en illegaliteit komt naar voren dat valse papieren in bijna 14 procent aanleiding waren tot aanhouding (Engbersen e.a. 1995). Het merendeel van de illegalen zal echter niet actief worden in criminele circuits. Dat is een gevolg van hun ingebed zijn in gevestigde migrantengemeenschappen. Dit sociale kapitaal of sociale netwerk van illegalen is door het Nederlandse migratieregime heel moeilijk te beïnvloeden. Het staat enerzijds aan de basis van migratie en illegaal verblijf en voorkomt anderzijds toetreding tot criminele circuits.

Het vraagstuk van migratie en illegaliteit laat de tegengestelde krachten zien die van invloed zijn op het verschijnsel van illegaliteit: enerzijds is er de vraag naar laag- en ongeschoolde werknemers voor relatief laagwaardige economische activiteiten in en rond de grote steden van de rijke landen, anderzijds zijn er de strenge migratieregimes die hun prioriteit hebben verleend van tijdelijke gastarbeiders naar hoogopgeleide werknemers met 'needed skills'. Illegale migranten zijn ten dele het produkt van het chemisch huwelijk tussen economische vraag en politiek-juridische afwijzing. Vandaar dat in grote steden ongedocumenteerde werelden zijn ontstaan die in meer of mindere mate verweven zijn geraakt met de gedocumenteerde en gereuleerde werkelijkheid. In hoeverre en in welke mate die ongedocumenteerde werelden in omvang zullen toenemen is een open vraag. Sommigen auteurs wijzen erop dat ongewenste migratie zeer moeilijk te beheersen is (Hollifield 1992; Van Amersfoort & Penninx 1994). Dat impliceert dat illegale vreemdelingen - zeker in landen met omvangrijke migrantengemeenschappen - een niet te verwaarlozen element zullen vormen van de sociale compositie van bepaalde stedelijke gebieden. Maar niet iedereen is deze mening toegedaan. Zo wijst Freeman (1994, 29) op de toenemende capaciteiten van liberale democratieën om 'unwanted

migration' te reguleren: 'The long-term trend is undeniable toward greater, not less, government and capacity to control international migration.' Ten aanzien van het bestrijden van illegale migratie meent Freeman dat een pakket van maatregelen, waaronder een adequaat identificatiesysteem, stringente controle op visa, het sanctioneren van werkgevers en het voorkomen van discriminatie, effect zou kunnen sorteren. Deze visie lijkt rijkelijk optimistisch en gaat te gemakkelijk voorbij aan bestaande en toenemende ongelijkheden in inkomen en levenskansen van mensen, die een belangrijke bron van migratie zullen blijven vormen. Het is daarom realistisch te veronderstellen dat een ongekende populatie van ongedocumenteerde vreemdelingen een intrinsiek element blijft van processen van internationale migratie.

Noten

* Met dank aan Jude Kehla, Robert Kloosterman, Joanna van der Leun, Richard Staring, Nico Wilterdink en Johan Heilbron voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. In 1993 is een begin gemaakt met het veldwerk voor dit onderzoek. Het onderzoeksteam bestaat behalve uit de auteurs uit Jude Kehla, Robert Kloosterman, Richard Staring en Joanne van der Leun. De keuze het onderzoek te concentreren op de stad Rotterdam is gebaseerd op inhoudelijke en pragmatische overwegingen. De pragmatische betroffen de bereidwilligheid van lokale instellingen mee te werken aan het welslagen van het veldwerk, in het bijzonder het uitgebreide interviewen van mensen zonder geldige verblijfsvergunning. De inhoudelijke overwegingen hadden vooral betrekking op twee gegevens. Ten eerste het feit dat Rotterdam van de Nederlandse grote steden het snelst een ontwikkeling doormaakt in de richting van een post-industriële stad (Burgers & Dercksen,

1993). Ten tweede dat Rotterdam door zijn haven als belangrijke 'gateway' voor de Randstad en de rest van Nederland dient. Op dit moment zijn ruim 130 respondenten geïnterviewd. Naast de interviews met illegalen zijn in het kader van een deelonderzoek naar de verwevenheid van illegaliteit en criminaliteit drie steekproeven getrokken uit de registraties van de vreemdelingendienst en de politie (zie Engbersen, van der Leun & Willems 1995). Ten eerste een algemene steekproef van 666 personen uit het bestand van de vreemdelingendienst, ten tweede een systematische steekproef van alleen illegalen, die uit 328 personen bestaat. Ten derde een steekproef uit het bestand van de politie. Deze laatste steekproef van 639 personen geeft een beeld van de mensen die in Rotterdam zijn aangehouden als verdachte van misdrijven.

2. Indien een vreemdeling geen paspoort heeft, probeert de vreemdelingendienst de betreffende ambassade in te

schakelen bij het identiteitsonderzoek, en voor het verkrijgen van een *laissez-passer*. Dit is een grensoverschrijdingsdocument dat maar één keer geldig is, namelijk voor de reis terug naar huis.

3. Vergelijk bijvoorbeeld de fraude met SoFi-nummers. Fraudeurs en illegale vreemdelingen (ver)huren of (ver)kopen een SoFi-nummer of lenen er een, om met een dergelijk nummer te kunnen werken. Zie bijvoorbeeld 'Fraude met sofinummers', *Algemeen Dagblad*, zaterdag 18 maart 1995.

4. Het bestaande contrast tussen de letter van de wet en de praktijk van de uitvoering wordt door Blankenburg en Bruinsma (1994) beschouwd als een typisch kenmerk van de 'Dutch legal culture'.

5. Tokyo wordt door Sassen ook expliciet als 'global city' getypeerd in haar boek *The Global City* van 1991. In een eerder werk over de ruimtelijke en sociale consequenties van economische internationalisering (1988) wordt niet Tokyo, maar Los Angeles in dit verband genoemd.

6. Portes en Rumbaut (1990, 83-93) van 'modes of incorporation' en 'contexts of reception'. Daarmee hebben zij vooral oog voor het vreemdelingenbeleid, de toegang tot de arbeidsmarkt en de inbedding in etnische gemeenschappen.

7. Peters (1993, 175-176) schrijft onder meer: 'Jede Gesellschaft und jede einzelne Institution hat ihre verborgene und manchmal dunkle Unterseite. Dazu gehören die 'illegitimen' oder 'illegalen' Formen sozialen Handelns und Sozialer Organisation. Aber auch legitime Institutionen oder generell soziale Systeme kennen den Unterschied öffentlich präsentierten, der internen und externen

Beobachtung und vor allem Kommunikation problemlos zugänglichen Elementen und einer verborgenen Dimension, zwischen einer offiziellen Fassade und einem inoffiziellen oder informellen Hintergrund' (Zie Bernhard Peters, *Die Integration Moderner Gesellschaften*, 1993, 175-176).

8. De hier geponeerde theorie van de differentiële kansenstructuur heeft zijn beperkingen. Verschillen tussen illegalen met een vergelijkbare kansenstructuur dienen nader te worden verklaard (Curran & Renzetti 1994, 163-164).

9. Hiermee is niet gezegd dat Turken een zeer hechte gemeenschap vormen. Wel zijn familierelaties stabiel en bestaat er een relatief sterke sociale controle (vgl. Bovenkerk 1994, 400-401).

10. In het onderzoek naar de verwevenheid van illegaliteit en criminaliteit onderscheiden wij: *illegaal verblijf* (verblijf in Nederland zonder geldige verblijfsvergunning en illegale grensovergang), *overtredingen* (bijv. zwart rijden in het openbaar vervoer, verstoring van de openbare orde, prostitutie, illegaal werk), *kleine delicten* (delicten waar geen geweld bij komt kijken, zoals winkeldiefstal, vernieling, verkeersmisdrijven), *ernstige delicten* (delicten zoals diefstal met geweld, bedreiging, mishandeling, moord en doodslag, bezit van vuurwapens) en *drugsdelicten* (bezit en handel in hard drugs) (zie Engbersen e.a. 1995).

11. Voor West-Europeanen geldt dat niet. De relatie illegaliteit en criminaliteit ligt bij hen omgekeerd: door hun crimineel gedrag verwerven zij een illegale status.

12. Deze criteria zijn: (1) aantoonbaar ononderbroken verblijf in Nederland van minimaal 6 jaar; (2) inkomen uit arbeid dan wel een inkomensvervangende rege-

ling waarvoor premie is betaald gedurende de periode van minimaal 6 jaar; (3) geen contra-indicaties (eerdere uitzetting, verstrekking van onjuiste gegevens, bezit van valse documenten en criminele antecedenten).

Literatuur

- Aalberts, M.M.J., *Politie tussen discretie en discriminatie, operationeel vreemdelingen toezicht in de praktijk*. Gouda Quint/Kluwer, Arnhem/Antwerpen, 1990.
- Aalberts, M.M.J. & N. Dijkhoff, Illegalen in de criminaliteit, criminelen in de illegaliteit, in: *Rechtshulp*, nr 11, 1993.
- Amersfoort, H. van & R. Penninx, Regulating Migration in Europe: the Dutch Experience, 1960-1992. In: R.D. Lambert & A.W. Heston (eds.), *Strategies for Immigration Control: An International Comparison, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 534, July 1994.
- Bell, Daniel, *The Coming of Post-industrial Society*. London, 1973.
- Blankenburg, E. & F. Bruinsma, *Dutch Legal Culture*. Deventer/Boston: Kluwer, 1994.
- Böcker, Anita, *Turkse migranten en sociale zekerheid: van onderlinge zorg naar overheidszorg*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994.
- Boeles, P. & A. Kuijter, Family Reunification. In: H. Meijers e.a. (eds.), *A New Immigration Law for Europe, The 1992 London Rules on Immigration*. Utrecht, 1993.
- Bovenkerk, F., Een misdadige generatie immigranten? *Jeugd en samenleving*, juli/augustus 1994, 7/8.
- Briggs, Vernon M., *Mass Immigration and the National Interest*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, Inc, 1992.
- Burgers, J.P.L., *De schaal van solidariteit. Een studie naar de sociale constructie van de omgeving*. Leuven/Amersfoort: ACCO, 1988.
- Burgers, Jack & Willem Dercksen, Stedelijke problemen en sociaal beleid. In: *Bestuurswetenschappen*, 47 (1993), 438-449.
- Burgers, Jack, No Polarisation in Dutch Cities? Inequality in a Corporatist Country, *Urban Studies*, December 1995 (forthcoming).
- Castles, Stephen & Mark J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. Macmillan, Basingstoke & Londen, 1994.
- Clermonts, L. *Inzicht in toezicht, de praktijk van het vreemdelingen toezicht in Amsterdam en Rotterdam*, Gouda Quint Arnhem, 1994.
- Clermonts, L., K. Groenendijk & T. Havinga, *Verblijfsrecht en gebruik van collectieve voorzieningen door immigranten*, Nijmegen, 1991.
- Cloward, R.A. & L.A. Ohlin, *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*, New York Free Press, New York, 1965.
- Cohn-Bendit, Daniel & Thomas Schmid, *Heimat Babylon: Das Wagnis der multi-kulturellen Demokratie*, Hoffman und Campe, 1992.

- Curran, D.J. & C.M. Renzetti, *Theories of Crime*, Boston: Allyn and Bacon, 1994.
- Engbersen, G. & R. van der Veen, De onbedoelde gevolgen van sociaal beleid, in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. XIX, 1992.
- Engbersen, G., A. Hemerijck & A. Bakker (red.), *Zorgen in het Europese huis: Verkenningen over de grenzen van nationale verzorgingsstaten*, Meppel: Boom, 1994.
- Engbersen, G., J. van der Leun & P. Willems, *Over de verwevenheid van criminaliteit en illegaliteit*, Utrecht/Den Haag, 1995.
- Entzinger, H. & C. van Praag, Minderheden, segregatie en 'volte', in: N. van Grimbergen & G. Beets, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 1994: demografische ontwikkelingen in perspectief*, NIDI, rapport no. 35, 's Gravenhage 1994.
- Enzensberger, Hans Magnus, *De grote volksverhuizing*, Amsterdam: De Bezige Bij 1993.
- Freeman, Gary P., Can Liberal States Control Unwanted Migration? In: R.D. Lambert & A.W. Heston (eds.), *Strategies for Immigration Control: An International Comparison, The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 534, July 1994.
- Fröbel, F., J. Heinrichs & O. Kreye, *The new international division of labour*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Groenendijk, K. & A. Böcker, Het schatten van de onschatbaren: aantallen illegalen: beeld van een categorie of van de schatter? Te verschijnen in: *Migrantenstudies*, 1995.
- Hughes, Everett, Bastard Institutions. In: E.C. Hughes, *On Work, Race, and the Sociological Imagination*, Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
- Jonkman-te Winkel, M.E., *Illegalen aan het werk*, SMO-informatief 94-6, Epe, 1994.
- Junger, M. *Delinquency and Ethnicity; An Investigation on Social Factors Relating to Delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch Boys*, Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer/Boston, 1990.
- Kihiro, M. & S. Sassen, The New Illegal Immigration in Japan 1980-1992, *International Migration Review*, vol. 28, Spring 1994.
- Liefhebber, S. & B. Linders, *Illegalen in de Rotterdamse gezondheidszorg* (scriptie), Universiteit Utrecht, Vakgroep ASW, 1994.
- Meissner, Dorris M. et al (eds.), *International Migration: Challenges in a New Era: A Report to the Trilateral Commission*, New York, Parijs & Tokyo, 1993.
- Mollenkopf, J.H. & M. Castells (eds.), *Dual city: restructuring New York*. New York: Russell Sage Foundation, 1991.
- Rodrigues, Peter R. & Kees Tazelaar, Ongegronde angst voor illegalen leidt tot discriminatie, in: *Rechtshulp*, (themanummer illegalen), 1993/11.
- Peters, Bernhard, *Die Integration moderner Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
- Portes, A. & R.G. Rumbaut, *Immigrant America*, Berkeley: University of California Press, 1990.
- Renooy, P., *The Informal Economy*, Amsterdam 1990.

- Sassen, Saskia, *The Mobility of Labor and Capital*. New York: Cambridge University Press, 1988.
- Sassen, Saskia, Economic Restructuring and the American City, *Annual Review of Sociology*; 1990, 16, 465-490.
- Sassen, Saskia, *The Global City*. Princeton, NJ: Princeton University Press 1991.
- Spijkerboer, Thomas, Het toelatingsbeleid: verkeerde prioriteiten, in: R. Gowricharn (red.), *Binnen de grenzen: immigratie, etniciteit en integratie in Nederland*, Utrecht: De Tijdstroom, 1993.
- Tjin, Roberto, Fraude met paspoorten: 'Much ado about nothing', paper gepresenteerd op het NSAV-congres 'Culturen en Identiteiten', 1992.
- Tillaart, Harry van den, Zelfstandig ondernemerschap van etnische groepen, in: R. Gowricharn (red.), *Binnen de grenzen: immigratie, etniciteit en integratie in Nederland*, Utrecht: De Tijdstroom, 1993.
- Vos, J. e.a., *Eens komt de dag Een onderzoek naar leven, wonen en werken van Haagse illegalen*, Gemeentelijke Sociale Dienst, Den Haag, 1992.
- Werdmolder, H. & P. Meel, Jeugdige allochtonen en criminaliteit, een vergelijkend onderzoek onder Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse jongens, *Tijdschrift voor criminologie*, jrg 35, nr. 3, 1993.
-
-